

lalkozó tanulmányban kapunk érzékletes képet. „Dinasztiahűség és monarchiai egység — írja Hanák — (...) nemcsak látszólagos, hanem viszonylagos jelenségek voltak Ferenc József birodalmában. Ilyen hűség, ragaszkodás és egyfajta érdekközösség valóban létezett, de csak a dualista államrendszer viszonyítási rendszerében, és nagyon is konkrét történelmi szituációhoz kötötte. (...) Az 1898. évi párhuzamakció nem mondható sikeresnek. Inkább a monarchiai közösségtudat hiányát, mint összetartó erejét bizonyította. A felszín alatti áramlások gyakori feltörése, a sűrűsödő politikai és tudati zavarok Kákánia lakóiban a látszólagosság és viszonylagosság élményét állandósult tudattényezővé szilárdították. Így fejlődött ki bennük idők rendjén egy fölöttébb modern életérzés: az egyénnek a saját személye, saját sorsa és az őt körülvevő rend iránti mélységes bizalmatlansága, amely a mélységes magabiztosság formáját öltötte.”

E kötet tanulmányai a dualista monarchia két fővárosának, Budapest és Bécs élet- és gondolkodásmódjának összehasonlító vizsgálatából merítik tárgyukat. Kétségtelen azonban, hogy ilyen egybevető vizsgálat az egykori monarchia államalakulatának valamennyi területére kiterjeszhető volna. Hetven év választ el bennünket a Habsburg-monarchia felbomlásától. Elegendő idő ahhoz, hogy kulturális örökségünket kutatva és leltározva felismerjük mai élet- és gondolkodásmódunkban sajátos monarchiabeli, közép-kelet-európai hagyományainkat, gyökereinket. Hanák Péter könyve irányadó lehet ebben. Autentikussága, gazdagsága, árnyalt tematikai rétegeztsége révén méltó példa, követendő minta.

JUHASZ Erzsébet

MAGÁNMIZÉRIA ÉS KÖZKALAMAJKA

Hankiss Ágnes: *Széphistória*. Artunion/Széchenyi Könyvkiadó, Budapest, 1988

Hankiss Ágnest azok a helyzetek vonzzák, izgadják, amelyeket talán a mese nyelvének ismert formulájával fejezhetünk ki a legpontosabban: jönni is, maradni is. Vagyis: közte lenni valaminek, őrlődni két lehetőség között. Hankiss Ágnes az ilyen helyzeteket kedveli, sőt keresi, mint tanulmányai bizonyítják, köztük az Erdély függetlenségéért ügyeskedő Bethlen Gáborról szóló, vagy a felvilágosult abszolutizmust vállaló és ugyanakkor ellene is forduló Martinovicsról írt munkája, vagy mint regényéből, a *Széphistóriából* látjuk, melyben mind a szerelem, mind a politika világát az általa kedvelt „váltódramaturgia” elvei szerint építi fel. Szociálpszichológus, mondják, ismétlik majd nyilván regényéről írva, teljesen feleslegesen, mert a *Széphistória* kapcsán minket csakis a regényíró érdekelhet, Hankiss Ágnes eredeti foglalkozásától függetlenül, kizáró-

lag íróként kerülhet megmérést. S nem találhatik könnyűnek. A *Széphistoria* több olyan erénnyel bír, ami a legjobb regények jellemzője. A tudatos és pontos szerkesztés meg az egyéni hangvételű stílus mellett azért is fontos regény Hankiss Ágnésé, mert úgy folytatja a magyar regénytradíció egyik vonulatát (Jósika, Jókai, Mikszáth, Móricz — valamilyen okkal közülük, bárkivel rokonítható), hogy közben újjáteremti, pontosabban megújítja a történelmi tárgyú magyar regények jól ismert változatát. Persze, ezt így kijelenteni, nem a legszerencsésebb kritikus fordulat, bármennyire is igaz, ha nem bizonyítjuk, csupán közhely marad.

A *Széphistoriát* olvashatjuk történelmi regényként, és olvashatjuk vérbeli történetként is. Tőlünk függ. Azaz mégsem: a történelemben a szerelemet is látni kell, a szerelemben pedig a történelmet is észre kell venni. A kettőben együtt viszont mai, eleven helyzetekre, viszonyokra, vágyakra, akadályokra, kudarcokra, emberekre kell ismerni. S vitathatatlanul ismerhetünk is. Ha a címet játékosan kettébontjuk, s a szépet a szerelem vonatkozásában értjük, használjuk, a *historiát* pedig eredeti jelentése szerint történelemnek és történetnek is értelmezzük, akkor szintén szépen megmutatkozik a mű két síkja, s ezek elválaszthatatlan összetartozása. Mély, tartalmi kapcsolat létezik a két sík között, s ez nem csupán a történelem érdeme, hanem az általában a színesítő elem szerepét betölteni szokott regényes vonulaté, a szerelemé is. És semmiképpen sem azért, mert mennyiségileg, százalékban több, terjedelmesebb, mint a történelmi rész. A „hit szabadsága és a szerelem szabadsága perdül csatasorba”, olvashatjuk a regény vége felé, amikor már politika és szerelem szálai egyaránt jócskán összekuszálódtak, már teljes a „közkalamajka” és a „magánmizéria”. Az persze igaz, hogy a történelmi tanulság, mert általánosabb, látszik súlyosabbnak, mint a magánéleti. Az előbbir Thurzó György szerepjátásai alapján vonhatjuk le. Thurzót még a regény első harmadában, nem sokkal azután, hogy a történelmi szál kifejezettebben beleszövődik a műbe, „a legnagyobb köpönyegforgató”-nak nevezik, hogy azután ennek megfelelően később ez beigazolódjon róla. Így viselkedik az országos ügynek tekinthető hűtlenségi perben, meg is lesz érte a jutalma, nádorrá választják, lám, a közéletben régen is többre becsülték az ügyes megalkuvót, mint a bátor szokimondót, ez csupán rövid sikerre számíthat, az viszont túlél minden veszedelmet. De így, jellemének megfelelően viselkedik Thurzó, a „család Barátja” abban a szerelmiháromszög-historiában is, amely a szépséges Forgách Zsuzsanna s a két férfi, a férjnek mindig is, az első éjszakától kezdve tehetetlen Révay Ferenc és az álmok férfiája, Bakics Péter között alakul, s a két kötődés, az egyedi eseten túl, szép példázata a boldogtalan és boldog kapcsolatnak, a nő—férfi viszonyoknak. Forgách Zsuzsanna és Bakics Péter hirtelen fellángoló szerelme tekinthető a regény igazi fő cselekményének, amely a kalandosságával, elébe tornyosuló akadályaival feltehetőleg a legtöbb olvasó figyelmének homlokterébe kerül, noha semmivel sem

kevésbé emberi a szerelemben vergődő Révay Ferenc és a perzselő szerelmet igénylő Forgách Zsuzsanna férj—feleség története, amely két össze nem illő ember kibékíthetetlen konfliktusát példázza. A regény nagy érdeme, hogy nem áll az egyik kapcsolat mellé sem a másik ellenében. Mindkettőben felmutatja a legemberibb vonásokat. Zsuzsanna mérhetetlen szerelemlvágát, amiért mindent képes feláldozni, boldogságáért minden áldozatot vállalt, talán mert a másik partról érkezik, egy kapcsolatból, amely nem sikerült. De Révay Ferenc sem monstrum, még ha cselekedetei olykor ilyennek is láttatják, de ezeket meg kell érteni, lélektanilag motíváltak, Révay is szenved, s ez a szenvedés éppen olyan mélyen emberi, mint Zsuzsanna vágyakozása. Ezért, ha mindezt tudjuk, válik a családi kapcsolat szempontjából álnoknak, sőt kegyetlennek Thurzó köpönyegforgatása, emberségesnek tűnő taktikája, hogy külön-külön, Forgách Zsuzsannát is és Révay Ferencet is nyugtatni, békíteni igyekeznek, holott ha valaki előtt nyilvánvaló, akkor előtte világosnak kell lenni, hogy ezt a két embert nem egymásnak teremtették. A lélek rejtett kutyaszorítójában végbemenő „vita privata” éppen Thurzó személye által lesz ugyanakkor a nyilvánosság előtt, színpadán is zajló „vita publica”. Így válik tulajdonképpen a zömében szerelmi történet ellenére főszereplővé a közéleti ember, Thurzó György, aki minden szálát a kezében tart.

Hankiss Ágnes tehát, vonhatnánk le a regény kínálta egyik tapasztalatot, izgalmas, változatos szerelmi mesét bonyolít, de ezt ügyesen tudja szervíteni a kor, a 17. század, sőt tágabban értelmezve minden kor politikai, közéleti viszonyaival. Észrevétlenül, a mélyben húzódik meg, de a regényben erőteljesen munkál, érzeteti hatását az a konfliktus, amely kétféle emberi magatartásforma között feszül, a közé, amelyet Forgách Zsuzsanna lelkes, feltétlen, önmagát nem kímélő odaadása, szerelmi azonosulásvágya példáz, s a közé, amelyet Thurzó György különféle szerepjátszásainak modellként is felfogható viselkedése képvisel.

A regény két síkja, amint említettem, példásan szervesül megbonthatatlan egésszé. A két rész, amelyeket a regény írója grafikailag elkülönít ugyan — a szerelmi háromszög részletei számozott fejezetekben követik egymást, a történelmi eseményeket bemutató részek pedig keretet kapnak, jelezve így talán lezártságukat, megtörténtségüket s talán hitelességüket is —, s akár külön olvashatók a számozott és külön a keretes fejezetek, de a köztörténeti és a magántörténeti szféra mégis elválaszthatatlan. Talán azért is adatik meg a különolvasás lehetősége, hogy lássék, önmagában az egyik is, a másik is féloldalas.

Külön erénye Hankiss Ágnes regényének a nyelv és stílus egyszerűségében is költői jellege, ami nem zárja ki a szerző kívülállásának lehetőségét. Nem erőlteti a költői képeket, de stílusa hajlékony, kifejező: „Mind a ketten szőkék; de ami az egyiknél — olvashatjuk a regény talán legszébb perndülő költői részletében —, Zsuzsannánál aranyeső, lépesméz, buja őserdők öröksége, a másiknál, Máriánál szalmakóró, kisznevedett Krisztus-haj. A szemük színe is hasonló; de ami az egyiknél zöld mező,

ha rásüt a nap, a másíknál az utolsó öblítövíz árnyalata, ha Klára a zöld ruháját mossa, amelyet akkor festett át kékről zöldre, amikor Komjátiba költözött.” S bármennyire is különös és hihetetlen, ez a míves stílus nem zárja ki az író stílróniára mutató hajlamát, amely véleménynyilvánításának az eszköze. Hankiss Ágnes saját nézőpontjának félreértéhetetlen kijelölésére, az újabb prózairodalomban használatos zárójeles megoldásokat igencsak kedveli, azzal a különbséggel, hogy zárójeles megjegyzései nemcsak ironikus ellenpontok, felkiáltójelek a regényben, hanem a tömörítés eszközei, amit esetleg oldalakon illene kifejteni, azt egy zárójel megkérdőjelezi és egyben sűríti is. Zárójeleivel értelmez, véleményez, előrevetít, visszautal — így érvényesíti a kalandosra bonyolított szerelmi és az intrikák szálán szőtt történelmi mesék élénk tárása során a regény írásának évtizedére, idejére utaló szemléletet, lesz ő s teszi olvasóját egyszerre aggódó, élvező meserajongóvá és a meséken felemelkedni tudó, mai emberré. A meséken talán felül tudunk emelkedni, de képtelenek vagyunk erre mind a magánemberi, mind az általános tanulság, tapasztalat vonatkozásában, amelyeket Hankiss Ágnes első regénye remek stílusban valóban egyszerre szívhez szólóan és elgondolkodtatóan kínál.

GEROLD László

A JÖVENDŐ KÜZÉPKORÁBAN

Rózsa Endre: *Az anyag emlékezete*. Magvető, Budapest, 1987

Etika, determináltságérzés, a sztereotípiák unalomig történő ismétlődése, hiány-hidegség-idegenség, s nem utolsósorban a kor, a múlt, a történelem. Ezek a témakörök gyűrűznek, rajzolnak örvénykarikákat Rózsa Endre *Az anyag emlékezete* című legújabb, negyedik verseskötetében. Nem egyenrangú témakörök ezek: középpontban a múltat, a megkérdőjelezett jelent és a jövőt magába sűritő, minden idők szívdobbanásait újravisszhangzó kor áll, amely hol évszakokra, hol napszakokra bontva pereg, miközben a megfigyelő, mérlegelő, ítéletmondó emlékezet korbácsolja, fejt fel szöveit. A lírai én e történelmi korzakokat, korokat felvonultató emlékezete, s az elmúlt, jelen és jövőndő időben való (vagy vélt) jelenléte már-már olyannyira drámaivá válik, hogy személyes létét véli felaprózottnak, megsokszorozódottnak benne. Ennek a vergődésnek, gyötrődésnek a hangjait üti le Rózsa Endre kötetnyitó versében: „Fennáll-e jogfolytonosság / magad s magad között, / vagy csak egymás sarkát tapossák / sovány-énjeid, és nincs hozzájuk közöd?” — majd távolabb: „míg az agyonúnt film pereg... / Életed folyton-növe sokszorozza / egy elszabadult, szörny emlékezet” (*Az anyag emlékezete*).